

Шатілова Н. О.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПУНКТУАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НАУКОВОМУ ОСМИСЛЕННІ ПРОФЕСОРА НІНИ ГУЙВАНЮК

У статті проаналізовано наукові праці, присвячені проблемам української пунктуації, з творчого доробку талановитого ученого-філолога, знаного мовознавця, доктора філологічних наук, професора Ніни Гуйванюк. З'ясовано, що пильна увага до правописних тенденцій української мови, зокрема дослідження особливостей її пунктуаційної системи – одна з актуальних проблем, над якою Ніна Василівна працювала як член Української національної комісії з питань правопису. Результати роботи над виробленням науково обґрунтованих пропозицій щодо доцільних змін у чинному правописному кодексі, передусім тих, що стосуються уживання розділових знаків, дослідниця розкрила в низці публікацій та озвучила в ґрунтовних доповідях на засіданнях наукових конференцій.

Окреслено інноваційні пунктуаційні явища, пов'язані з актуалізацією фрагментів висловлення чи його окремих компонентів, які визначила науковиця, спостерігаючи за змінами у використанні розділових знаків у писемних текстах художнього, наукового й публіцистичного стилів. Подано низку складних випадків пунктуації й різнописань, що їх виявила авторка, аналізуючи видання «Українського правопису» та тексти мовознавчої навчальної літератури, опубліковані наприкінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. Висвітлено роботу професорки над удосконаленням теоретичних основ пунктуації як системи розділових знаків та продукту історичного розвитку в контексті поняття авторської пунктуації як маркера індивідуальності письменника. Окреслені проблеми динаміки пунктуації української мови, специфіки її функціонування на сучасному етапі, відображення інноваційних пунктуаційних явищ у правописних кодексах не втрачають своєї гостроти та актуальності й досі.

Ключові слова: пунктуація української мови, розділовий знак, пунктуаційні інновації, авторська пунктуація, Ніна Гуйванюк.

Постановка проблеми. Професор Ніна Гуйванюк належить до величної когорти тих українських учених, чис ім'я знають і шанують не лише в Україні, а й на теренах усього слов'янського науково-педагогічного простору. Вона здобула незаперечний фаховий авторитет у царині українського синтаксису, діалектології, лінгвостилістики та лінгводидактики. Цьогоріч виповнюється 75 років з дня її народження, тож маємо нагоду в цей ювілейний рік віддати заслужену шану прекрасній людині, талановитому науковцю-філологу, знаному мовознавцю, багатолітньому завідувачеві кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, яка «понад 35 років працювала в рідній альма-матер, будучи натхненником і сподвижником численних добрих справ» [11, с. 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багата наукова спадщина Н. Гуйванюк увійшла до фонду кращих надбань українського мовознавства й лінгводидактики: її монографії, численні статті в міжнародних рейтингових й вітчизняних

фахових виданнях, навчальні посібники й підручники з української мови з грифом МОНУ для здобувачів закладів вищої та загальної середньої освіти відомі в лінгвістичних наукових колах як авторитетні й хрестоматійні, що засвідчує значна кількість покликань і цитувань. Ім'я славетної мовознавиці Буковини увійшло до словникових статей академічного видання «Українська мова: Енциклопедія» (Київ, 2004, 2007, 2013), до «Енциклопедії сучасної України» (Київ, 2006), до словників-довідників «Українські лінгводидакти крізь призму часу» (Львів, 2009 р), «Українська грамати́ка в іменах» (Донецьк, 2013), хрестоматії «Видатні особистості з українського мовознавства» (Переяслав-Хмельницький, 2016); з нагоди ювілейних дат професорові Н. В. Гуйванюк не раз присвячено міжнародні конференції, наукові читання та круглі столи (2009, 2014, 2019, 2023, 2024). Серію ґрунтовних нарисів про життєвий шлях, наукову, педагогічну та громадську діяльність Ніни Василівни опублікувала доктор філологічних наук, професор О. Кульбабська (2009, 2010,

2014, 2019). Осмислення доробку чернівецької вченої в царині пунктуації ще не було предметом окремого розгляду, у чому вбачаємо актуальність нашої розвідки.

Постановка завдання. Мета дослідження – з'ясувати проблематику наукових і науково-методичних студій Н. Гуйванюк, присвячених проблемам динаміки пунктуації української мови, окреслити релевантні думки авторки щодо інноваційних пунктуаційних явищ у сучасних писемних текстах.

Виклад основного матеріалу. З-поміж тих мовознавчих проблем, що перебували в колі науково-дослідницьких зацікавлень Н. В. Гуйванюк, одна з важливих – пильна увага до правописних тенденцій української мови, зокрема дослідження особливостей її пунктуаційної системи, адже «розділові знаки – це не просто значки і крючки, які щось розділяють чи відділяють у тексті, а складна система умовних позначень, які оформляють письмові тексти відповідно до того „мережива” чи „плетива” думок, які хоче передати мовець відповідно до свого емоційного стану чи настрою» [5, с. 486].

Прикметно, що успішно поєднуючи науково-педагогічну діяльність з культурно-громадською, Ніна Василівна як завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича входила до складу Української національної комісії з питань правопису, утвореної за Постановою Кабінету Міністрів України № 198 від 19.02.2002 р. та оновленої за Постановою Президії Національної академії наук України № 196 від 24.06.2009 р. Новостворена комісія об'єднала провідних учених України в царині мовознавства «з метою організації наукових досліджень у галузі українського правопису, укладання правописних кодексів та академічних правописних словників і впровадження науково обґрунтованих правописних норм в усі сфери діяльності українського суспільства» [12].

Ніна Василівна заповзято працювала над виробленням науково обґрунтованих пропозицій щодо доцільних змін у чинному правописному кодексі, зокрема тих, що стосуються уживання розділових знаків, адже була твердо переконана, що «дотримання правил правопису передбачає передусім високу культуру писемного мовлення, а отже, й високий рівень пунктуаційної грамотності» [5, с. 481]. Уважаючи сучасні її правила, викладені в правописі, надто складними для вчителів, методистів, учнів, дослідниця радила: 1) відмовитись від деяких дріб'язкових чи надто кате-

горичних тверджень, більше уваги звертати на зв'язок пунктуації з інтонацією, а окремі знаки визнати авторськими, а отже, не обов'язковими для всіх; 2) звернути увагу на «складні випадки пунктуації» та суттєві розбіжності, спостережені в текстах підручників та навчальних посібників з мови, уніфікувати й чіткіше сформулювати правила, беручи за основу такі засадничі вимоги до пунктуації, як стабільність, загальноприйнятність та обов'язковість; 3) переглянути теоретичні засади пунктуації відповідно до потреб сучасної мовленнєвої практики й тих інноваційних процесів, що спостерігаються в модифікаційних побудовах окремих фраз і тексту [5, с. 488]. Ці питання професор Ніна Гуйванюк порушила в низці публікацій та озвучила в ґрунтовних доповідях, виголошених під час виступів на різних наукових конференціях і зібраннях.

На науковій конференції з проблем сучасного українського правопису і термінології (з нагоди 70-річчя першої Всеукраїнської правописної конференції у Харкові 1927 р.) Н. Гуйванюк виступила з доповіддю «*Нове в українській пунктуації*» (Київ, 1997 р.), тези якої опубліковано в збірнику матеріалів [2]. Подальше студіювання пунктуації Ніна Василівна плідно провадила вже як член Української національної комісії з питань правопису, публікуючи тематичні наукові розвідки, зокрема: статтю «*Історична змінність пунктуації та зміни в українській пунктуації*» в збірнику наукових праць пам'яті Кирила Галаса «Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства» (Ужгород, 2002 р) [7]; статтю «*Інноваційні процеси в сучасній українській пунктуації*» в збірнику матеріалів розширеного засідання координаційної ради «Українська мова» під назвою «Проблеми унормування української мови» (Київ–Херсон, 2003) [6]; статтю «*Українська пунктуація: правописна традиція і сучасна мовна практика*» у матеріалах II Міжнародної наукової конференції «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах» (Дніпропетровськ, 2005 р.) [8]; статтю «*Новітні тенденції і проблеми авторської пунктуації (на матеріалі поезії Емми Андієвської)*» у закордонному збірнику «*Studia Ruthenica Cracoviensia 5 : Ukraina Irredenta. Literatura i język Ukrainy XX wieku*» (Краків, 2011 р.) [4].

В одноосібній монографії «Слово – речення – текст» (2009 р.), що в ній Н. Гуйванюк опублікувала свої «міркування з приводу найактуальніших і не до кінця з'ясованих проблем в українській лінгвістиці» [3, с. 16], виокремлено розділ «*Пунктуація і смисл*» [5]. До нього увійшли чотири підрозділи,

укладені на основі попередніх наукових спостережень над динамічними процесами в українській пунктуації, як-от: «Історична змінність пунктуації та зміни в українській пунктуації», «Новітні тенденції в українській пунктуації та проблеми авторської пунктуації», «Інноваційні процеси в сучасній українській пунктуації», «Авторська пунктуація у поезії Емми Андієвської». Авторка веде мову не лише про важливість пунктуаційної грамотності, знання пунктограм і пунктуаційних правил, а й про своєрідне пунктуаційне поле тексту, що тісно пов'язане з такими категоріями, як авторська модальність і комунікативна структура. Саме такий підхід застосовує дослідниця, розкриваючи «секрети пунктуації», окреслюючи новітні тенденції в українській пунктуації загалом і торкаючись теми авторської пунктуації, що «вимагає індивідуального підходу до творчості окремого автора як самобутньої особистості, якій властиво мислити по-особливому, по-своєму бачити світ та відтворювати його» [5, с. 504].

Досліджуючи пунктуацію як продукт історичного розвитку, Ніна Василівна заглиблюється в цікаву історію її становлення з опертям на здобутки багатьох талановитих мовознавців – Л. Зизанія і М. Смотрицького, С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, В. Сімовича, І. Огієнка, М. Грунського, М. Мироненка, М. Наконечного, О. Курило, А. Загородського, Л. Булаховського, І. Ющука та ін. Формування пунктуаційної системи, за спостереженнями дослідниці, збіглося в часі з розвитком української літературної мови, становленням її правописних норм, тому зміни торкнулися не лише термінів й кількості розділових знаків, а «відбулися зміни і в їх „значенні” і живанні» [5, с. 479]. Це, на думку авторки, зумовлює потребу змінювати власне й пунктуаційні правила відповідно до практики їх застосування в писемному мовленні.

Інноваційні явища в українській пунктуації Ніна Василівна пов'язує насамперед із «особливостями текстових модифікацій речень, де вони є складником більшого цілого, наділені авторською модальністю й експресивністю, підпорядковані комунікативній меті мовця, його прагматичним інтонаціям» [5, с. 495]. Спостереження за змінами у використанні знаків пунктуації в писемних текстах художнього, наукового й публіцистичного стилів дало змогу дослідниці окреслити інноваційні пунктуаційні явища, пов'язані з актуалізацією фрагментів висловлення чи його окремих компонентів. З-поміж них назвемо такі: 1) двокрапка, рідше – тире в подвійних заголовках, друга частина яких подібно до складного

безсполучникового речення є уточнювальною, пояснювальною, напр.: «Українська національна школа: минуле і майбутнє», «Освіта: без рожевих окулярів», «Соціум: виправдано на собі», «Євро 2012 – в Україні та Польщі»; 2) тире в еліптичних структурах речень, елімінація (виключення, усунення, пропуск) певних компонентів фрази для посилення семантичної й інформативної значущості інших її компонентів, напр.: *За друзів – опівнічна злива* (І. Цабієнко); *А поміж нами і ними – роки* (Б. Бунчук); *Натомість – легенький задусевний вигук* (Ю. Андрухович); 3) тире в реченнях зі зміною порядку слів чи зміною граматичних зв'язків для надання більшої комунікативної ваги його окремим компонентам, напр.: *Широкий – до спокуси шлях* (В. Стельмах); *А сльозина – то від щастя* (Б. Бунчук); 4) тире в сурядних рядах присудків для вираження зіставно-протиставних, умовно-результативних, цільових, пояснювальних відношень між двома діями, як-от: *Люди брели і брели – хліба просили і слова* (Б. Бунчук); *Виростить лебідка – полетить до мами* (В. Стельмах); 5) тире у безсполучникових складних реченнях для вираження низки семантико-синтаксичних відношень – пояснення, уточнення, невідповідності, причини, результату тощо, напр.: *Не треба мудростей високих – пощо словесну воду лить* (Б. Бунчук); *Найлегше живеться дурневі – йому все зрозуміло* (В. Дрозд); 6) тире в складних реченнях для вираження пояснювальних відношень замість двокрапки, як-от: *Лише скажи мені мерцій – а що тебе болить?* (В. Гарант); *Я знаю – гинуть душі незігріті* (В. Іващенко); *А я питаю – варто чи не варто в долоні затиснути долі знак* (С. Пантюк); 7) тире в складнопідрядних реченнях замість закономірної коми, напр.: *Все так просто – бо ти не любила* (В. Іващенко); *Віддих генія схопити в свої груди – Щоб нам легше було жити* (Д. Рихтицька); 8) парні дужки при вставлених компонентах для вираження додаткових повідомлень, принагідних зауважень, коментарів до основної інформації, напр.: *Вам не казали (Ніхто, ніде й ніколи?), Що Ви – як вино: Наскільки приваблива, Настільки й ж підступна?* (О. Лупул); 9) лапки для оформлення слів та виразів, ужитих у непрямих, незвичних чи несподіваних, часто оказіональних, значеннях, позначених різними експресивно-емоційними відтінками, пор.: *Всесильний Юпітер знань з нас робить «панів» і «пань»* (І. Геращенко) та ін. Такі зміни в уживанні розділових знаків Ніна Василівна пов'язувала із «дією загальномовної тенденції до підвищеної експресивності висловлювань, а також одночасної тен-

денції – до стислості, лаконічності, динамічності фрази в поєднанні зі збільшенням інформаційного її навантаження» [5, с. 505].

Окреслюючи інноваційні пунктуаційні явища в сучасних поетичних і публіцистичних українських текстах, професор Н. Гуйванюк водночас вказувала на важливість уніфікації пунктуаційного оформлення навчальних текстів. Аналізуючи видання «Українського правопису» та тексти мовознавчої навчальної літератури, опубліковані наприкінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст., скрупульозна дослідниця виявила низку різнописань і вказала на не однакове пунктуаційне оформлення речень. Із-поміж «складних випадків пунктуації», про які веде мову Н. Гуйванюк у своїх наукових студіях, можна виокремити такі: 1) розділові знаки при риторичних питаннях (знак питання чи знак оклику?); 2) розділові знаки в складнопідрядних реченнях з питальною частиною (коли його ставити, а коли ні?); 3) уживання знака питання в дужках чи без них у середині фрази; 4) написання великої чи малої літери після звертань, вигуків, які виділяються знаком оклику в середині речення; 5) розділові знаки при вказівці на автора в дужках (де ставити крапку: перед дужками, у дужках чи за дужками?); 6) пунктуація цитувань, зокрема подання ілюстративного матеріалу (у лапках чи без лапок, із зазначенням автора в дужках, без дужок, після тире чи зовсім без розділових знаків?); 7) пунктуація вставних слів (поповнення низки вставних компонентів новими словами), не розрізнення вставних і вставлених компонентів, що відмінні й знаками пунктуації; 8) пунктуаційне оформлення бібліографічного опису. «Хотілося б, – підсумовувала уважна мовознавиця, – щоб у новій редакції «Українського правопису» «нове», що змінилося порівняно з попереднім виданням, охоплювало не лише оновлений ілюстративний матеріал, не лише окремі «скорочення» чи, навпаки, доповнення до окремих правил чи приміток, а й чіткіші тлумачення та формулювання багатьох правил пунктуації, які б не дозволяли „хаосу” та пунктуаційної безграмотності» [5, с. 485].

Плідно працювала Ніна Гуйванюк і над удосконаленням теоретичних основ пунктуації. Передусім здійснила спробу по-новому обґрунтувати постановку в реченні й тексті розділових знаків, зважаючи на деякі їх типологічні ознаки, а саме: 1) відповідність загальноприйнятим пунктуаційним нормам (нормативні та індивідуально авторські); 2) здатність мати варіанти – для нормативних (безваріантні й варіантні). Урахування

таких класифікаційних параметрів розділових знаків дало змогу науковиці вести мову про такі принципи пунктуації, як: *структурний*, за яким ставлять нормативні обов'язкові розділові знаки; 2) *структурно-семантичний*, що регулює постановку нормативних варіантних і факультативних (не обов'язкових) знаків пунктуації; 3) *функціонально-стилістичний*, який умотивовує індивідуально-авторські розділові знаки, що увиразнюють зміст речення, експресивізують його, маркують індивідуальну манеру автора тексту та його комунікативні наміри [9, с. 20].

Авторську позицію висловила Н. Гуйванюк і щодо класифікації розділових знаків за функцією, називаючи три групи: *відділювані*, що їх ставлять у кінці як закінченого, так і не закінченого речення (крапка, знак питання, знак оклику, три крапки); *розділювальні*, що позначають межі між сурядним рядом слів та між предикативними частинами складного речення (кома, крапка з комою, двокрапка і тире); *виділювальні*, що ними позначають ускладнювальні компоненти простого ускладненого речення та сурядні ряди слів та слів з узагальнювальними компонентами, а також слова автора й власне пряму мову (кома, дві коми, тире, два тире, дужки, двокрапка, двокрапка і тире, кома і тире, знак оклику і лапки) [1, с. 203].

Українську пунктуацію Н. В. Гуйванюк вивчала й в об'єктиві лінгводидактики. Відзначимо насамперед навчальний посібник «*Основи пунктуації сучасної української мови*» (2002 р., у співавт.), у якому розкрито теоретичні основи пунктуації як системи розділових знаків та продукту історичного розвитку, описано принципи української пунктуації, з'ясовано типи розділових знаків та їх основне функціональне призначення, схарактеризовано поняття авторських розділових знаків як засобів вираження індивідуальності письменника. Відомості з пунктуації подано «як систему правил у послідовності опису синтаксичної структури простого, простого ускладненого і складного речень» [3, с. 2], що, на переконання авторів, сприятиме поглибленню знань здобувачів освіти із синтаксису та усвідомленому розумінню правил розташування розділових знаків.

Авторитетний фахівець у галузі української пунктуації, професор Ніна Гуйванюк виступила рецензентом навчального посібника І. С. Савченко «*Пунктуація сучасної української мови*» (Черкаси, 2006 р.), у якому з'ясовано загальнотеоретичні питання пунктуації, подано правила вживання нормативних (безваріантних і варіантних)

та індивідуально-авторських розділових знаків при різних синтаксичних одиницях.

Висновки. Аналіз науково-дослідницького доробку професора Ніни Гуйванюк засвідчує, що її творчому перу належать як наукові розвідки, так і навчально-методичні праці з пунктуації української мови. Питання динаміки української пунк-

туації, специфіки її функціонування на сучасному етапі, ґрунтовний аналіз інноваційних процесів в сучасній мовленнєвій практиці та їхнього відображення в правописних кодексах – той спектр проблем, порушених у наукових студіях Ніни Василівни, який не втрачає своєї гостроти та актуальності й досі.

Список літератури:

1. Гуйванюк Н. В., Кардашук О. В., Кульбабська О. В. Українська мова. Схеми, таблиці, тести: навч. посібник. Львів : Світ, 2005. 304 с.
2. Гуйванюк Н. В. Нове в українській пунктуації. *Тези наукової конференції з проблем сучасного українського правопису і термінології* (3 нагоди 70-річчя першої Всеукраїнської правописної конференції у Харкові 1927 р.). Київ, 1997. С. 37–38.
3. Гуйванюк Н. Вступні зауваги. *Слово – Речення – Текст : вибрані праці*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. С. 173–16.
4. Гуйванюк Н. Новітні тенденції і проблеми авторської пунктуації (на матеріалі поезії Емми Андієвської). *Studia Ruthenica Cracoviensia 5 : Ukraina Irredenta. Literatura i język Ukrainy XX wieku / pod red. Jarosława Poliszczuka, Oksany Baraniwskiej, Tomasza Hodany*. Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011. С. 175–185.
5. Гуйванюк Н. Пунктуація і смисл. *Слово – Речення – Текст : вибрані праці*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. С. 479–516.
6. Гуйванюк Н. В. Інноваційні процеси в сучасній українській пунктуації. *Проблеми унормування української мови* : зб. матеріалів розширеного засідання координаційної ради „Українська мова” / упор. матеріалів і відп. за вип. Олексенко В. П. Київ–Херсон, 2003. С. 105–122.
7. Гуйванюк Н. В. Історична змінність пунктуації та зміни в українській пунктуації. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць / відп. ред. М. І. Сюсько. Ужгород, 2002. Вип. 6 : Збірник пам'яті Кирила Галаса. С. 299–305.
8. Гуйванюк Н. В. Українська пунктуація: правописна традиція і сучасна мовна практика. *Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах* : матеріали II Міжнародної наукової конференції (Дніпропетровськ, 14–15 квітня 2005 р.) / упор. Т. С. Пристайко. Дніпропетровськ : Пороги, 2005. С. 112–116.
9. Гуйванюк Н. В., Максим'юк О. В., Китар Ф. Д., Вандишева К. В. Основи пунктуації сучасної української мови : навч. посібник для студентів спеціальності «Українська мова і література для шкіл з румунською мовою навчання». Чернівці : Рута, 2002. 117 с.
10. Гуйванюк Н. В. Новітні тенденції в українській пунктуації та проблеми авторської пунктуації. *Слово – Речення – Текст : вибрані праці*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. С. 486–492.
11. Кульбабська О. «Усе іде, але не все минає...» (У вінок шани професора Ніни Гуйванюк). *Синтаксис української мови: на перетині традицій та інновацій. Ніни Василівни Гуйванюк*: колективна монографія / за заг. ред. О. В. Кульбабської. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2019. С. 14–31.
12. Шляхи стабілізації правописної ситуації в Україні. *Постанова Президії Національної академії наук України № 196 від 24. 06. 2009 року*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0196550-09#Text>

Shatilova N. O. PUNCTUATION OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE SCIENTIFIC STUDIOS OF PROFESSOR NINA HUIVANYUK

The article analyzes the scientific studies devoted to the problems of Ukrainian punctuation in the scientific work of a talented philologist, a well-known linguist, doctor of philological sciences, professor Nina Guyvanyuk. It was found that careful attention to the spelling trends of the Ukrainian language, in particular, the study of the peculiarities of its punctuation system, is one of the urgent problems that Nina Vasylivna worked on as a member of the Ukrainian National Commission on Spelling. The researcher submitted her scientifically based proposals regarding appropriate changes in the current spelling code, in particular those related to the use of punctuation marks, in a number of publications and voiced them in thorough reports at meetings of scientific conferences.

The author of the article outlines innovative punctuation phenomena related to the actualization of fragments of a statement or its individual components, which were identified by Nina Guyvanyuk, observing changes in the use of punctuation marks in written texts of artistic, scientific, and journalistic styles. The article presents difficult cases of punctuation, which the professor discovered during the analysis of the edition

of "Ukrainian Spelling" and the texts of linguistic educational literature published at the end of the 20th century. and at the beginning of the XXI century. The professor also worked on improving the theoretical foundations of punctuation as a system of punctuation marks and a product of historical development, studied the concept of author's punctuation as a marker of the writer's individuality. The problems raised by Nina Vasylyvna in scientific studies regarding the dynamics of Ukrainian punctuation, the specifics of its functioning at the modern stage, the reflection of innovative punctuation phenomena in spelling codes, do not lose their relevance to this day.

Key words: *punctuation of the Ukrainian language, punctuation mark, punctuation innovations, author's punctuation, Nina Guyvanyuk.*